

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KNEZ LENARD, KAPTOLOMA
ZAGREBEČKOGA KRAMAR

I u evropskoj historiografiji, tako reći do Montesquieu-a (1689.—1755.) Voltaire-a (1694.—1778.) i Hermann Ludwig Heerena (1760.—1842.) a i prije merkantilizma i prosvjetaštva, nije ekonomska historija te napose povijest trgovine bila dostojan predmet historiziranja, i ako su je u antičkom vijeku teorijski usvojili i Hipokrates (460. a. Ch.) i Aristoteles (384.—322. a. Ch.), a u novom vijeku, i opet teorijski, Jean Bodin (1530.—1596.). Nedostajalo je dugo vremena spoznaje, da bi i egzistencija izvjesnih sirovina i fabrikata, njihova proda eksportom i importom također bila velik, gdjekad odlučan agens za morfologiju historije jedne nacije ili pak za historiju nekog državnog sistema. A pogotovo u maloj i mladoj i oskudnoj užoj hrvatskoj historiografiji stoje socijalno-ekonomski problemi samo kao skromna appendicula te su još rijetke monografije te vrste, dok ih za dobar broj partija uopće i nema. Uzrok, međutim, nije samo u tome, što su i noviji naučni historici bili mučno zabavljeni sa »Staats- und Hauptaktionen«, već i zato, jer je i arhivska građa dijelom malena i nesuvisla, a dijelom je ostala zakopana, razbacana i zabačena, negdje i propala, ili uopće nije ni čuvana upravo kao materijal tobože sporedne važnosti. Što je Ivan Krstitelj Tkalčić (1840. — 1905.) dospio da na pr. napiše (u stvari nedovršenu) studiju »O staroj zagrebačkoj trgovini« u 176. i 178. knjizi »Rada« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, razlogom je, dašto, njegova editorska uloga »Spomenika kr. i slob. grada Zagreba« (u 11 svezaka 1889. — 1905.). Intenzivan uvid u tako dragocjenu građu i uvodni komentari u svakom svesku bili su, nema sumnje, očit stimulanse za kulturnohistorijsko specializovanje ove ruke. I. K. Tkalčić nije, doduše, mario povlačiti nikakovih opcehistorijskih refleksija na ovom našem segmentu, niti je sociologijski interpretirao. A što je poslije Tkalčića davano spada u mrvice, prosipane u tobože nekih časopisa, u posljednje doba i u rubrike (izvjesnim esnaflijama toliko odijoznih i »u nauci« ozloglašanih) novinskih feuilletona. Pa da bi se nekoji takovi publicisti spasili etikete »diletanata« u cehovskom katastru i nijesu s pomenutom građom postupali drukčije nego kao sa »bilješkama«, sa »škartom« i sa iverom (crticama) iz panja uzvišenijega djelanja. Napokon grupi romantičara (usque ad diem) nije drukčije ni išlo u prilog, a isključivim staatsgešihntlerima nedostajali su ukus, vrijeme, a i prostor. »Mala historija« bješe dakle i ostade nekako prezrena, ali i danas bi se još mnogo dalo nadoknaditi, kada bi bilo racionalnije, sistematske podjele rada i više trpeljivosti, jer bi radnje ove vrste mogle samo unapređivati studij i razumijevanje političke historije, kao što je i normalan postulat nauke da bude pravih razmjera između jednoga i drugoga pravca i vrste pisanja. Ali zato

i ova rasprava predstavlja još uvijek samo jedan pokušaj, jer ona poradi djelomične nepristupačnosti potrebnog kompletnog naučnog aparata ne može da daje u tančine zaobljenu cjelinu.

I.

Uvod

Socijalno-politička uloga trgovca. Stranci dominiraju, i na Gričkim Goricama blizu Zagreba jednako kao i na njegovu Kaptolomu. Drevni trgovački rivalitet između obih jurisdikcija vuče se do potkraj XVII. stoljeća. Kakvu su ekonomsku politiku imali Habsburzi prema Hrvatima? Kranjsko-štajerske i hrvatske trgovačke veze. Miles germanicus i reliquiae reliquiarum nekad slavnoga hrvatskoga kraljevstva. Loše ceste i mostovi. Gospoda hrvatska kao privrednici. Trgovini smetaju još više razbojnici. Malte. Ljubljanski trgovac Blasius Schnediz osniva filijalu u Zagrebu na Kaptolu. Njegov agent Hanns Leonhardt Mülbacher Edler von Müllenthal osamostaljuje se ca. 1684. O gospodstvu i o trgovcu. Ko je bio tako zvani »knez« u to doba? O usrdnom tonu između kupca i trgovca. Commis-voyageur (kramar) i ograničeno trgovanje. Što je spadalo u kramu (partekuj)? Socijalno-politička sredina Zagreba i Hrvatske krajem XVII. stoljeća. Novo stanje iza urote zrinsko-frankapanske. Počeci germanizatorskog nastojanja i podizanje činovničke monarhije. Homines novi u servilnosti. Nesklad između ondašnje literature i praktična života. »Kinč« sa modom nadire i u Hrvatsku bržim tempom. Standard života. Zaduživanje. Praznovjerje i trgovina. Silni ubrzani praktični izumi. Protuturski rat i trgovanje, od 1683. dalje. Pošte. Trgovac kao novinar. Curiosa »Theatri Europaei« kao signum temporis. »Knez Lenard« u ulozi protektora, postaje 1691. i »pagadur« Heruaczkoga Orszaga krayn, zapravo Regni Croatiae Dicae Vice-Exactor. On isplaćuje i hrvatsku vojsku. »Junaki« bez plaće. Knez Lenardu je kramarija glavni posao. Slijedi o načinu poslovanja, o specifikaciji robe, o mjerama i novčarstvu. Smrcu kramarovom g. 1700. nadašla je likvidacija tvrtke, preuzeše je nećaci Milpacherovi, a korespondencija i izvodi iz »štrace« dopadoše arhivu kaptola zagrebačkoga.

Trgovac je u prvotnim sredinama primitivnih kultura svagdje i uvijek od najveće česti tuđinac (stranac) i nerijetko je perhoresciran i kao politički uhoda a istom kasnije poprima ulogu više manje simpatičnijega kulturtregera. Prema tome su onda cum grano salis razumljivi i navodno bivši »franački trgovac« Samo¹ uz druge »trgovačke osnivače« država i svi docniji sredovječni hospites, purgari novonastalih gradova kojima su zemaljska gospoda, ali još više kraljevi dopuštali stalnu nastambu, snabdijevajući ih povlasticama. Sama historija zagrebačkoga Griča pružila bi prelijepe dokaze o tuđinskoj provenijenciji merkatora (institora), da nije nedostatka prezimena, dok mnoštvo slovjenjskih ličnih imena u toj zagre-

¹ Samo... plures secum negotiantes advivit, exercendum negocium in Sclavos... ca a. 623. (Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Merovingicarum II, Fredegarii chronicon IV, 48) a slijede podaci: Qui (Samo) venientes negotiatores Dagoberti regis interficere iussit et regia expoliavit pecunia (Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Monumenta Germaniae SS XI, 7.) — ca. anno 631. — Contra Samonem duces Sclavorum qui negotiatores predicti regis (Dagoberti) interfecerat (Auctarium Gartense ed. Wattenbach. Monumenta Germaniae, SS IX, p. 561—569). — O Samu isp. Ludmil Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. (»Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung« XXXVI, Innsbruck 1915 p. 245.). — »Od vsego goršij promisel i zemli razorenje est, inorodskie trgovanie, to est: ašče kad kij kralj prepustit inorodnim trgovcem vo svoei deržavje prebivat ili žit, svodi i skladi deržat i vezdje po zemlje trgovat... naše tovari vikupajut, i inozemcem, svojim narožanom, vsakije naše tajnosti pojavljajut, ne tokmo v trgovnih no i vo vladateljskih tajnih djeleh, i narodnie naše zakoni razarjajut i vo svoe razpustne pogibeljne zakoni naš narod zavodjet, i v blagočestiju mnogih sablaznjajut...« (Jurko Križanić 1663. iz Sibira ruskom caru Alekseju Mihajloviću.)

bačkoj historiji govori ujedno i o zbjezgovima seljačkih rukotvoraca sa feudalnih majura u zakrilje kr. slobodna grada. Pa i sam termin kramar, koji se kao naziv za vođu trgovačke karavane proteže od srednjega do novoga vijeka i duboko u balkanski poluotok, glasna je potvrda teze i etimologijski ukazuje na porijeklo stranca trgovca. I nije samo proždrljiva, asimilatorna snaga koja slavizira kupce, kramare, tršce, tišljare, malare, šoštare i druge tuđince, kada postana sesilni, već njih same na to nuka i ekonomski oportunitet, a i samo ženidbeno miješanje. Nada sve međutim važi i ovo jedno: patrijarhalna sredina i korporacijska steга i uniformnost, a i universitas christiana ne na posljednjem mjestu je ono što je utapalo i niveliralo.² A onda motivi vladarâ i vazala bili su i socijalno-politički kada su davali privilegije za slobodne gradove a ne jedino fiskalni. Ekonomske su opet prirode bile migracije iza križarskih vojna i poslije tatarske provale ad loca minoris resistentiae, kao što i same težnje, da se »hospites« (»gosti«) izuzmu ispod vlasti zemljišnoga gospodara, u slučaju grada na gričkim goricama blizu Zagreba ispod jurisdikcije zagrebačkoga biskupa.

Vremenom je, međutim, taj biskup sa svojim kaptolom na samomu Kaptolu udarao u žilu kucavicu trgovačkoga prosperiteta kr. slobodnog varoša na Griču. Niz borbi između gričke i kaptolomske³ varoši inauguirao je novu fazu već čisto formalne konkurencije u međusobnim snošajima, upravo tipičnim favoriziranjem (i prolaznih) tuđinskih trgovaca na Kaptolu. Zato će već davno asimilovani Gričani kao povrijeđeni domoroci počevši od XV. stoljeća ustajati protiv novih uljeza, no što dalje to sa sve manje rezultata.

Trgovački rivalitet između tako blizu nastanjenih konkurenata kao što su bili trgovci zagrebačkoga Griča i Kaptola u dvije paralelne no gdjekad i vrlo suprotne jurisdikcije morao je biti trajan. I zato se u intervalima, kako su već išle gospodarske plime i osjeke, pojavljuju sukobi s izmišljenim stupicama i zamkama a da bi se konkurentu naškodilo. Početkom XVI. stoljeća oko nastupa vlade kralja Ludovika II. (1516. — 1526.) izlazi na javu, da su Gričani uspjeli podmititi zagrebačke kr. harmičare,

² Još od početaka gradskih općina, i kaptolske i gričke, bilo je u Zagrebu kramara (institores) Nijemaca i bankarskih agenata Talijana (Tuškanaca n. p. t. j. Toskanaca, Mlečana etc.), a i drugih stranaca. Na domak novomu vijeku napominju se n. pr. m. o. 1369. Petrus, Puchocius i Thadeus de Carbonibus; 1397. Chun (Kohn?) i Rogerius de Florencia (Kuniščak ne mora da potječe od imena Chun kako je mislio Vl. Mažuranić, već je moglo biti i od slavonske kunovine); 1398. opet Rogerius de Florencia; 1427. Pero (gen. Peronis) de Florencia; zatim Marco Alemanus; 1475. Blasius institor Thewtonicus (on i žena mu Katarina stanuju u zidanici koja se zove i »pallacium«); onda Jacob Eberspek; 1493. zvače zagrepčani Johannes institora »kramarom Hansićem« (po-hrvaćeni deminutiv Hanns od Johannes). U novom vijeku broj se očito povećava, tek predradnja naučnih još nema, ali predlaže markantna data, koja garantuju kontinuitet stranačke invazije. 1574. protežiran je u Hrvatskoj veletržac Buseto, očito Talijan. Njemu dotično njegovim ljudima niko nije smio plijeniti robu za dugove drugih Talijana. Egzistenciju stranih trgovaca na Kaptolu notira i hrvatski sabor od 6. VI. 1582. (dominus banus tractet cum dominis capitularibus, qui opera suorum mercatorum Germanorum et Italarum ferramenta ipsa ferramenta ex Labaco adferre curent). Isp. Hrvatski saborski spisi IV. ed. Šišić, Zagreb 1917. str. 81. — 1660. Josephus Hyroldi, trgovac na zagrebačkom Kaptolu, daje punomoć svom bratu, svećeniku, u Milanu, Dominiku Hyroldi poradi očinske baštine, itd. itd. Ostali materijal za konac XVII. stoljeća dolazi sam po sebi u ovoj raspravi.

³ »Kaptolom(ski)« koruptela kao i kod Magjara od »capitulum«. Uostalom, možda je termin nastao i pod izravnim magjarskim uticajem još u doba vlade arpadovske dinastije u Hrvatskoj.

da bi maltretirali Kaptolomce. Očita osveta za stare sredovječne neizgladene parbe o »stâr«, »filjarščinu« između Griča i Kaptola. Tridesetničari su naime na svoju ruku nametali vanredne, skroz nezakonite takse i kaptolskim ljudima i kmetovima, što su svoju robu uvozili na kaptolski trg ili iz grada izvozili, ali su to činili i sa stranim trgovcima i kaptolskim kućevlasnicima u opsegu kaptolske jurisdikcije: kad bi se n. pr. istovarivala strana roba uzimali su dvostruku harmicu i t. d. U ovo vrijeme, međutim, grički je trg momentano bio imun od tridesetničarskih napasti. Šikaniranje se zatim vršilo i na taj način što činovnici harmice nijesu htjeli uredovati na kaptolomu već samo na gradskom trgu. Trgovac je istovario i sve priredio na kaptolomu, kad ga niži organi potjeraju zajedno s robom na Grič da tamo plati pristojbe. Jedni se onda nijesu htjeli više vraćati na Kaptol, a kada se stvar pročula, razumljivo, da se mnogi stranci nijesu uopće usuđivali svraćati u Zagreb. To zaziranje škodilo je dakako i trgovačkom interesu Gričana, a Kaptol je, nema sumnje, najviše stradavao. Gričani su počeli svojatati i kaptolsku maltarinu. Kaptol je uzvratio tako, što je u svojoj režiji posagradio niz dućana za strane trgovce.⁴ I ovaj, eto, efikasn, upravo epohalni protuudar osjetljivo je pogodio trgovce kr. slobodnog grada na Griču pa je i to bio predmet spora pred kraljevom instancijom. Kralj je u ovom potonjem slučaju stao na stanovište protivno kaptolskoj gospodi, smatrajući, da je nedopušteno favoriziranje tuđinaca na štetu domaćih trgovaca, pogotovo, jer novac iznose iz države.⁵

Ta parba o »bolte« (svodove, dućane) za strane trgovce na zagrebačkom Kaptolu nastavila se i za prvoga Habsburgovca, hrvatskoga kralja Ferdinanda I. (1527. — 1564.). Tenor je isti kao i prije: stranci uspiju da svoju robu prodadu, dok domaći (Gričani) koji također dobavljaju iz dalekoga inozemstva ne uspijevaju, što je, dašto, »na veliku štetu i na uštrb slobodnostima i prvašnjim običajima«! Zato kralj 6. XII. 1528. istupa i opet protiv kaptoloma, jer da se ne dolikuje, da se tuđinci u Zagrebu obogaćuju, a domaći ugnjetavaju, pogotovo na domak Turaka, tako reći u njihovim šakama, a istrošili su se grički građani popravljajući svoju tvrđavu (dobivši u tu svrhu i neki prihod tridesetnice). Zato zabrana u prilog Gričana: u Kaptol više ne smiju strani trgovci, niti se one bolte smiju iznajmljivati. Iz cijele prakse izlazi, da su vladari davali uvijek pravo tužiteljima, petentima, i da cijela ksenofobija počiva na spoznaji vlastita neumještvâ i neuspjeha protivno »prvašnjim običajima«.⁶ A desetak godina kasnije već

⁴ 23. VI. 1526. kralj Ludovik II. iz Budima zagrebačkom kaptolu: tuže se trgovci s gričkoga brda, što su na Kaptolu podigli dućane (certas bolthas et testudines lapideas erexissetis); tu se smještaju trgovci koji brzo dođu i brže odu. (»Starine« V. u Zagrebu 1873. str. 254.) — Borbe su zapravo započele tako što je od srednjega vijeka zagrebački kaptol dobivao dio pijacovine na Griču. To je izazivalo sve to jaču zavist. A poslije, kad su od sedamdesetih godina XV. stoljeća iza boljeg utvrđenja Kaptola zagrebački kanonici posagradili i rečene »bolte« stranim trgovcima, mržnja je konkurenata kulminovala, pa kao svoje vrste represalije diktovali su Gričani svojim građanima g. 1508. globu od 1 marke, ako bi na Kaptol nosili robu u izvansajmovno doba, ili ako bi ondje kupovali meso, zob, jaja, piliće, guske i druga victualia, dok su izvan svoğa varoša smjeli kupovati sijeno, meso, kruh, drvo za gorivo i daske. Vremenom se pred katedralom i pred kanoničkim kurijama razvilo redovno tržište živeža, koje je Griču bilo odveć zazorno. Isp. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kr. grada Zagreba III. U Zagrebu 1896. str. 72.

⁵ I. K. Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini. »Rad« knj. 178. U Zagrebu 1909. str. 101.—102.

⁶ Ibid., str. 103.

je dvorsko stajalište drukčije, te 1537. kralj Ferdinand I. iz Beča zabranjuje gričkoj općini da sebi usurpira tribut koji su morali plaćati trgovci koji su dolazili iz Kranjske i susedgradskog kotara (a peregrinis mercatoribus a Carinthia et partibus castris Zomzedwara venientibus), jer da taj tribut pripada zagrebačkom Kaptolu.⁷ Uzrok preokrenutom stavu mogle su biti i tridesetničarske pritužbe, da naime i dobri i kralju vjerni Gričani također vole zaobilazne komunikacije n. pr. nasilno protjerati krišom oko 1000 komada marve mimo tridesetnice, ne sjetivši se, da im je vazalna dužnost povećavati a ne prikraćivati kraljevski dohodak.

Era jakih dinasta i silovitih vlastelina oštetilaće također jednako i fiskalne i komercijalne interese: u Samoboru pod gradom je stvoreno na štetu zagrepčana tržište, a u Podsusedu stali su uzimati novu maltarinu, isto na štetu zagrebačkoga trgovanja. Konačno su i Grič i Kaptol krajem XVI. stoljeća uvidjeli da bi u svojim komercionalnim sporovima trebali sklopiti neki modus vivendi, koji je i stvoren tako, da će Gričani »u transitu« plaćati prolazeći kaptolskim teritorijem maltarinu samo od veće robe (a maioribus mercibus tributum solvere tenerentur Capitulo). No i to nije održavano. Instinktivna konkurentstva mržnja ispoljavala je zadjevice jedne za drugom i posljedicom su bile daljnje parbe.⁸

Smetnje urednoj trgovini bile su i monetarne neprilike, kojima se morao pozabaviti i hrvatski sabor u Varaždinu 11. I. 1579.⁹ Trgovci iz Štajerske, Kranjske i Koroške, pa naročito građani Ptuja, Radgone, Ljubljane i Novega Mesta nijesu htjeli primati valutu koja je kursirala u Hrvatskoj, te je tražena viša intervencija. Monetarna zbrka biće trajna pratilja trgovačkih miserija i u buduću, kao što je i do tada to bila. U habsburško doba najezda je Nijemaca bila politički normalna, a talijanska već tradicionalna. I jednima i drugima bila je »Sclavonia« elastičan ekonomski »Vorland«. Stiješnjeno hrvatsko kraljevstvo na opseg zvan reliquiae reliquiarum olim incliti regni Croatiae poprimilo je ulogu za antemurale christianitatis, pa je nuz domaću u ono doba sociologijski razumljivu inerciju tuđi trgovac imao još jače pogodno tržište, jer je domaćemu sloju pred očima baš u novom vijeku na osvitlu opće proširene svjetske trgovine lebdio grublji nagon samoodržanja ispred trajnog turskog naleta, dok je viša vlast mogla to iskoristiti plasiranjem svoga materijala. Sada su, zato, i kulturne posljedice bile neminovnije nego prije a pomašale i prodiranje tipa činovničko-monarhijskog režima na račun stališkog, velikaškog i plemićkog. Hrvatsvo je značilo vojnikanje, »harcuvanje«; »šeregi« su bili ideal, koji je prosječni nobilis Croata dostizavao slavno.

⁷ Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae XII. U Zagrebu 1929. str. 163.

⁸ I. K. Tkalčić, o staroj zagrebačkoj trgovini. »Rad« knj. 178. U Zagrebu 1909. str. 104. Srednjovječne kraljevske povlastice omogućivale su zagrebačkim trgovcima da nigdje po Ugarskoj i u Hrvatskoj ne plaćaju mitnicu (maltarinu). No u početku novoga vijeka velikaši su stali sve to jače zatirati privilegije zagrebačkih trgovaca. Tako n. pr. 1505. Andreas Henning gospodar Susedgrada plijenio robu zbog neplaćene daće; 1520. ima cijela čitulja silnika u tužbi kralju; pod Okićem i u Jastrebarskom malta kardinala Tome Bakač-Erdoedyja, u Krapini i Rakovcu ljudi markgrafa Georga von Brandenburg, u Samoboru malta kneginje Jelene Frankapan, u Božjakovini prior vranski, te razumljivo u Podsusedu Andreas Henning. (Isp. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kr. grada Zagreba III, Zagreb 1896. p. 44, 45, 196, 206.) Iz ovih se podataka lijepo razabire i dio mreže kretanja zagrebačkih (gričkih) trgovaca.

⁹ dr. F. Šišić, Hrvatski saborski spisi IV. U Zagrebu 1917. st. 18.

Početkom XVII. stoljeća Kaptol je u Zagrebu preoteo Griču veći dio trgovine, suviše i sedmične sajmove, te se nastavilo drevno parničenje, no bez korisnih posljedica za gričke trgovce. 1602.—1604. presuđivan je njihov spor pred čazmanskim kaptolom, ali zna se, da je sam jedan čazmanski kanonik i prebendar zagrebački baš oko 1602. imao na Kaptolu dvor i u njemu trgovačke dućane (svodove). Kaptol nije popuštao, i ako je 1604. glasila kr. odluka, da Grič ima pravo trga kao i Kaptol. Zbiše se famozne, čisto sredovječne scene. Kraljev je izaslanik htio na Kaptolu proglasiti presudu, ali nađe zatvorena gradska vrata, te nije mogao ući. To ga, međutim, nije smetalo, zaustavio se na bedemskom mostu i varaški (grički) prezivač (preco) Martin Zvornjak pročitao je osudu. Za tili čas izbiše i iz kaptolskog grada, i javni notar Mijo Gregorjević, koji trgnuvši mač, »svečano prosvjedova« u prisustvu kanonika, te se scena svrši: svakom svoje, a praksa je tekla dalje. S Kaptolom se zapravo radilo i dalje na sporu (1611.—1612.) i u doba kralja Matije Habsburškog, kada je Kaptol i opet izgubio pravo trga, ali se via facti tržilo i dalje te se istraga u toj stvari nastavila i 1613. G. 1612. nepustiše opet Gričani u svoj »varaš« ni bana, ni biskupa s tijelovskom procesijom, a motiv — neredi što su ih običavali »kaptolomci« činili u »varošu«. Ali je najvjerojatnije da se radi o nemoćnoj jednoj represaliji protiv jačeg trgovačkog konkurenta, a uostalom upravo su malo za tim (1614.—1618.) na Gričkim Goricama Zagreba započele žestoke borbe demokrata i gospodske stranke, jer je još 1608.—1609. na Griču bio uveden nov oligarhijski gradski statut protiv dotadašnjeg demokratskog. Ni pučanski kasniji otpor (1622.) nije uspio, kao što je uopće započela era habsburških »pacifikacija« u vezi s malim plemstvom, koje je i u Hrvatskoj počelo voditi glasnjiju političku riječ od dvadesetih godina toga (XVII.) stoljeća. Novi »raison« države tražio je postepeno eliminiranje svih sredovječnih, privilegijaških protuteža novoj činovničkoj državi. 1619. pao je tako jedan udarac, koji je plemstvo već moglo podnijeti. Na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru propisane su nove pristojbe za inostrane trgovce, koje su dirale »običaje« varaša na Griču pokraj kaptolskog Zagreba. Varaš je protestovao, navodeći, da se novi zakoni ne bi smjeli kositi sa postojećim zakonima, niti je potrebno, da se kakovom novom uredbom stvara nešto novo, jer — kaže prosvjed — postiglo bi se samo to, što bi se jedni lišili dohodaka, a drugi opteretili pristojbama. Stoga bi bilo naj mudrije, kada bi kralj dokinuo rečene zaključke stališa i redova.

Zagrebački kanonici i prebendari bili su u to već davno udesili u svojim kućama već napomenute dućane i bolte, i tu pogodnost počeli su iskorišćavati u prvomu redu stranci. Nekada, u srednjem vijeku, Vicus Latinorum (Vlaška vulica) u biskupskoj jurisdikciji izgubio je već svoj veliki komercijalni značaj iza tatarske pohare, jer je iza 1242. počeo cvasti Grič, koji je ustalio svoje slobostine po cijeloj državi, pokušao monopolizirati trgovinu i vezivao slobodu trgovanja u korist svojih građana, i ako su u stvari bili i gonjeni i prikračivani od feudalaca. Ali sad u XVII. stoljeću Fortuna se okrenula kaptolomskom Merkuriusu, koji se širokogrudno sporazumijevao s došljacima i s trgovačkim namjernicima, uočivši pravilno, da je mnogo i raznovrsna prometa prava baza trgovine i da duh vremena mora steći nadmoć nad preživjelim kampanilizmom Gričana, koji su u strancu nužno gledali neprijatelja. I tako je sa kaptolomske strane (po tradiciji već) odgovoreno u pozitivnom smislu na obnovljene drevne oferte

*Zemljovid uže Hrvatske XVII. stoljeća.
 Iz Valvasorove zbirke, sada u Grafičkoj zbirci Kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu.*

sa zapada i naročito sa sve nestrpljivijega njemačkog sjevera. A nema sumnje, da je Grič bio materijalno ubijen i rečenom pobjedom konservativne stranke u svojoj općini u prvoj četvrti XVII. stoljeća, kadno su se vodile nesmiljene klasne borbe u okviru gradske općine. Porazom demokratskih, borbjenih krugova ušćarila je susjedna, kaptolomska općina, prevukavši »preko potoka« glavni dio trgovine, liberalno osim toga favorizujući strance.

Dravsko-savskim međuriječjem unakrštavale su se od predhistorijskih vremena trgovačke pruge sa svih četiriju strana svijeta, i grbinama i dolinama, s nepoznatijim sjeverom i jugom te s poznatijim zapadom i istokom, pa jednako i vodenim arterijama među kojima su Sava i Drava igrale najveću ulogu. Vicinalni je promet tekao jednako svojim utrenicima. Bilo je napose za Zagreb nekoliko kompleksa toga trgovačkog prometa, kao što su naročito štajerski i kranjski. I dok je sad u novom vijeku turskom okupacijom to naslanjanje na njemački sjever historijska nužnost na očigled krajiške pomoći koju su davali Štajerci i Kranjci naročito, dodiri su u srednjemu vijeku bili čisto geopolitičke istočno-alpinske prirode, u koliko ih nijesu zbijale vremenom stečene povlastice i teritorijalni, državno-pravni međaši, koji su trajali stoljećima srednjega vijeka i produžili i kroz cio novi vijek. Karakteristična je pak u svemu oficijelna vakancija Židova trajno nenaseljenih sve do XVIII. stoljeća.

Kranjska s Ljubljanom vezivana Savom — to su flosari — (ali i priličnim cestama) o Zagreb imala je za trgovanje u srednjemu vijeku svoje

pravne norme, slobodštine i ograničenja. I Ljubljana je bilo prometno čvorište čiji je posjed zadirao u srednjeevropsku svjetsku trgovinu. Zato je silom Habsburgovaca i morala uzmicati pred interesima Beča. Herzog Rudolf IV. »zatvara« 1361. cestu iz Ljubljane preko Krasa u Veneciju, jer se preko Ptuja nastavljala, dakle, u zgodnu izravnu vezu Ugarske s Venecijom. Bečani su dobili tu cestu u svoju vlast i sprečavali promet za se nepovoljan. Ptuju se desilo isto: u Štajerskoj neprodanu robu morali su otpremati u Beč, a nijesu smjeli izravno trgovati s Venecijom i Ugarskom. Slično je, uostalom, kasnije postupala i Venecija s Dalmacijom, a slično slični režimi širom Evrope.

1376. se položaj Ljubljane popravio: dopušteno je trgovanje sa Štajerskom i Koruškom, izuzevši ptujsko vino; 1389. smjeli su Ljubljančani da venecijansku robu (kolonijal) i dr. promeću u Beč i u ostalu Austriju, samo ne prema Ptuju (zbog Ugarske!). U XVI. je stoljeću (1503.) Maksimilijan I. strancima ograničio transit preko Ljubljane: svu se robu ovdje moralo istovariti, uskladištiti i, nužno, prodati. A u mandatu 1513. isti je car zabranio stranim trgovcima da preko Kranjske i Ljubljane putuju u Hrvatsku i da ondje kupuju suhomesnatu robu i krzna nego to mogu kupovati samo u Ljubljani, kako je bilo od starina.¹⁰ Nedostatak izvora ne daje uvida u protustanovište Hrvatske. Svakako iza nastupa Habsburgovaca bila je zemlja širom otvorena prema sjeveru, pogotovo, jer je u prve decenije bilo zabranjeno trgovanje s Turskom. Ipak se javilo nešto reakcije, 1592. ukazana je »pažnja« stranim trgovcima u Hrvatskoj tako što su pali pod udar pristojbe, kad im je vrijednost robe prelazila 500 forinti.¹¹ Čini se, da je poradi posebnih unutrašnjih privilegija Kranjske i Ljubljane pretežni dio trgovačkoga importnog prometa kolonijalne robe u Hrvatsku išao preko Ljubljane, a manje preko Kvarnera (Rijeke, Bakra, Senja¹²), i ako je trgovina stokom išla razgranato i na Kvarner, šticeva interesima poimence Zrinjskih i Frankapana. Nego putevi preko Gorskog kotara bili su tada neuporedivi s boljim kranjskim komunikacijama.

Kada je, dakle, u XVII. stoljeću s kaptolske strane paralizirana pomenuta borbena grčka konkurencija, na Kaptolu su se zagrebačkom sve nesmetanije smještavali stranci-trgovci, osnivajući baš u vezi s osebnim trgovačkim značenjem Ljubljane i neke vrste poslovne filijale, akomodirajući se, koliko je već išlo i trebalo novoj sredini, a nekad je bivalo, poslije, i osamostaljivanja ili pak izravno osnovanih stalnih trgovačkih firmi. Provizorij trgovanja, naime, nije nikako prija ni faktorima hrvatskoga milieua, koje je novo vrijeme gonilo iz naturalno-ekonomskog vegetiranja (na sredovječnu) na neizvjesnu putanju kapitalističkog poretka koji se javio s Habsburgovcima, što ih donese opasnost od Turaka, i naravno onda i sistem moderne države.

¹⁰ Dr. E. Werunsky, *Oesterreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*. Wien, 1904. p. 398. Još detaljnije isp. Fran Zwitter, *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*. Ljubljana 1929. p. 59. etc.

¹¹ *Mercatores autem externae nationis in civitatibus vel vbicunque in regno comorantes, vt a mercibus valoris florenorum quingentorum vnum equitem interteneant et ipsi etiam vel personaliter adsint vel loco sui equitem conducant sub amissione mercium*. Saborski zaključak 1592. Isp. Šišić, *Hrvatski saborski spisi IV*. U Zagrebu 1917. p. 279.

¹² O Bakru i Rijeci početkom XVII. stoljeća isp. Silvano Gigante, *Rivalità fra i porti di Fiume e Buccari nel secolo XVII*. («Fiume» *Rivista semestrale anno IX*. Fiume 1931. p. 154 etc.).

Na solare koji su svoju robu transportovali zaobilaznim putem t. j. zapravo postrance od propisana puta gospoštije su se razumljivo ljutile i protestovale na saborima tražeći protiv krijomčara satisfakcije.¹³ S druge strane samo plemstvo koristilo se uvelike svojim prerogativima oprosta od daća i harmice pa je na štetu tridesetnice i fiska obilno se bavilo izvozničarskim poslom, prodavajući izvan hrvatskih granica u Ptuj (Pettau) i Radgonu (Radkersburg) naročito u šumama tovljenu stoku i med, što je sve bilo produkt gospodskih kmetova.¹⁴ Nego na pomenute »solare« i na ostale pretrglije (Hrvate) na drugom opet terrainu tužili su se također da oštećuju dohotke carskih daća i u Trstu. Iz Hrvatske su dolazili u masama u Trst s konjima pa i u venecijansko područje donosili žito i sô. To su bili krijomčari koji su uvijek izmigoljili daćama ne uzimajući »bollette« i idući tajnim putevima,¹⁵ dok je oficijelan put, isto »konjski« (nepodesan za kola) prema moru išao iz Zagreba preko Modruša, a glavne su eksportno-importne hrvatske luke bile Rijeka, Bakar i Senj, ali promet ipak slab »ježe tamo dljaradi stermih gor i dlja neplovnih rik nist nika-kovaže prejezda ni trgovstva, i inorodnih ljudi malo prihodit« kaže Križanić oko 1665.

Trgovačku vezu sa Štajerskom imali su zagrepčani preko Varaždina u Ptuj i u Štajerski Gradec (Graz), odavde se nastavljalo u Beč i obratno. Isto je stara veza trgovačkog prometa s Kranjskom bila cesta koja je iz Zagreba išla preko Podsuseda i Brdovca u Ljubljanu. Ovim dvjema naročito se iz inozemstva dobavljahu textilia, u novom vijeku još i kolonijal, dok se u primorske strane vodila trgovina stokom, žitom i krznima, a unosila sô i dakako južnjački morski i primorski proizvodi, ali sve u manjoj mjeri.

No koliko god je i bilo veliko bratstvo oružja s Kranjcima i Štajercima u doba pogibli od Turaka i u održavanju vojne granice, sukoba su hrvatski staleži imali s njima u divergenciji materijalnih, ekonomskih interesa, pa upravo u trgovini. Tako je na pr. grad Ptuj umio napose kočiti hrvatski transit.¹⁶ Ali i drugih je kalamiteta u sferi trgovine po Hrvatskoj imao

¹³ Protestantur solemniter possessores bonorum castelli Also Ztubicza, Uzkokones et alios negotiatores salis cum equis onerariis, telonia in territorio ipsorum ut evitarent, per sylvas et inusitatas compita viarum transire, illos tales inobedientes et clancularis ex statutis regni velle punire. (Hrvatski saborski spisi IV, ed. Šišić, Zagreb 1917. p. 409.)

¹⁴ Ibid. p. 429. svjetuje (1602. iz Lepoglave) naslovni biskup Š. Bratulić nadvojvodi Matiji da to zabrani, pa da u Varaždinu, Vinici, Nedelišću, Klanjcu i Samoboru (gdje su postojale tridesetnice) odredi sabirališta izvoznog trgovanja pa neka onamo dolaze strani trgovci. Sic enim fieret, ut exterae nationes venientes in ipsis locis depositionum sibi necessaria emerent et tricesima vectigalibusque exolutis tandem educerent. Hoc modo et regnicolae molestia res suas extra regnum educendi liberarentur et fiscus suae maiestatis sacratissimae adaugeretur. Atque hac pro fidelitate mea serenitati vestrae aperire duxi necessarium. Biskup se naime zabrinuo i zato, jer: hoc enim maxime tempore, quo mel congregatur et animalia in sylvis saginata, quorum in hoc regno Sclavoniae non contemnenda est copia, reducuntur, magnates plerique et nobiles a colonis hinc inde magnam copiam ex utroque genere pecuniis coadunatam extra regnum... educunt. Plemstvo je dakle sa stokom postupalo onako kao što seljaštvo običava sa šumom.

¹⁵ Tako se tužio na »švercere« (Schwarzer) Johann Daniel v. Kindsperg, Gegen-schreiber beim Obereinnehmeramt in Triest. Isp. Peez, Johann Chr. von Kindsperg kaiserlicher Resident bei der hohen Pforte. !Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung« Bd. 38. Innsbruck 1918. p. 123.

¹⁶ Item conqueruntur domini regnicolae (4. II. 1599. u Krapini na saboru) contra

i sabor te ih je pokušao svladati limitacijom cijena kao na pr. u zagrebačkoj sesiji 17. VIII. 1603.¹⁷ Motiv je »židovsko-lihvarsko« nabijanje cijena bez obzira na opće interese na koje trgovci u nedostatku konkurencije nijesu bili primorani paziti dok im se, evo, nije ispriječilo maksimiranja cijena sa strane države (quia mercatores oblitati salutis ipsorum res universas non eo modo, uti bonos questores decet, sed prorsus iudaico et plus quam usurario vendere consueverunt). Nego je karakteristično, da je od toga bila izuzeta tako reći luksusna materija, za nju je traženo »iustum precium« (pošteno-pravedna zarada) po kršćanskoj savjesti, dakako, i neprikosnovenim cehovskim tradicijama koje kao da su bile nešto poljuljane, možda i poradi kuže, koja je harala tri godine za redom (1598. do 1600.). Unutar kraljevine međutim nije bilo ni političke stabilnosti koja bi pomogla normalan razvoj trgovine, kad je već vanjski neprijatelj štetivao bolje interese. Paralelno s njim ukazuje se, naime, kao uzročnik od početnih dodira s Habsburgovcima i početaka »Krajine« nov kondominij, velik unutarnji štetočina zvan naprosto u bezbrojnim gravamenima miles germanicus. Krajiški generali i kapitani iz dana u dan usurpirali su po dio vlasti, dok su opet hrvatskim velikašima i plemićima stali redom otimati gradove, zamke i čitava imanja.¹⁸ Banska vlast je, osim toga, sve više suzivana i ponizivana.

No osim samozvanih vojničkih, njemačkih pretrglija bijaše još i ovakve smetnje trgovini: Poznato je — kaže hrvatski sabor 1606.¹⁹ — da mnogi trgovci litalice, poimence talijanske narodnosti, nemajući stalnu nastambu u ovom kraljevstvu iznose iz ove države novac. Međutim, zaključuje sabor, ako se oni za 3 mjeseca u kojem gradu ili varoši stalno ne nastane i ne pribave sebi imanja u kraljevstvu, ne će moći ovdje da se više bave trgovinom, pa će izgubiti povrh toga još i svu robu. No ovakvih trgovaca-vaganata bilo je od drevne starine, zapravo je ta vrsta u XVII. stoljeću puki sredovječni relikv poput samih sajмова (mercatores, qui le loco locum merces et necessaria deferre consueverunt). Nego u svakom slučaju nije se radilo ni o vagantima već naprosto o importeurima strancima, i ta je zaštitna mjera jednaka, što ju je Maksimilijan I. 1503. odredio u ime zaštite proti talijanskim, ugarskim i hrvatskim trgovcima na molbu austrijskih interesenata. I tada su n. pr. hrvatski importeur i

comitem Ambrosium ab Twrun et ciuitatem Pethoviensem, da ne ni plemenitom človeku ni gospode prez malte i trgovine nete prepustiti i od onoga što svoja majorstva od-daju ! trgovine (t. j. pristojbe za trgovanje!) vzmilju contra consuetudinem et iura regni huius. (Isp. Hrvatski saborski spisi IV, ed. Šišić; Zagreb 1917. p. 389.) U srednjem je vijeku (točno se zna od druge polovine XIV. stoljeća) bio je opet vrlo kuriozan običaj, da su naročito Kranjci, Ljubljancani, naplaćivali navodno neutjerivo svoje potraživanje kod nekoga zagrepčanina tako, što bi zagrebačkim trgovcima, kad bi došli u Ljubljanu na sajam zaplijenili dio robe, koliko je već iznosilo potraživanje s motivacijom, očito, neka onda sami utjeruju tu svotu, kako znadu. Isp. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kr. grada Zagreba. V, Zagreb 1898. p. 21.

¹⁷ Ibid. p. 439.

¹⁸ Klaić, Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga (1617.—1622.) »Rad« 211. U Zagrebu 1916. str. 98.

¹⁹ Palam est divagare certos mercatores plurimos potissimum nationis Italicae per hoc regnum nullas sedes fixas habentes, qui ex hoc regno pecuniam exportant, qui nisi sedes hic in regno fixerint et bona intra trium mensium spatium comparaverint et sese in civitates et oppida moraturos non contulerint, quaestum in regno exercere non possint. Alias res mercimoniales universas amittent. 10. IV. 1606. u Zagrebu. (Hrvatski saborski spisi IV. ed. Šišić, Zagreb 1917. p. 471.)

Italije u Ljubljani morali baviti se bar šest tjedana, robu su pak morali prodati izričito domaćim interesentima, a zatim neprodano izvesti izvan austrijskih (u ovom slučaju) kranjskih međa.²⁰ To je ona Maksimilijanova očita zabrana transita, koja se nije mogla zadugo održati, a nema sumnje, da se ni hrvatski saborski zaključak od 1606. u praksi nije dugo primjenjivao, te znači jedan između mnogih očajnih staleških gravamina u ekonomskom snalaženju prema strancima, kakav je bio i onaj iz g. 1607. i 1611.²¹ 1607. se, naime, u saboru opet napominjalo, da mercatores tam fixi quam vagi rade maiori pretio i sabor upućuje podžupane i iudices nobilium da takove trgovce kažnjavaju »iuxta articulum hujus regni anni 1603.«

Gospoda hrvatska nijesu imala neku liniju neke modernije svoje ekonomske politike, osim što su se zanimala za eksport, ponajviše za transport volova (preko Bakra osobito), pa za izvoz međa, krzna i koža u južno-austrijske zemlje. I u izdancima sredovječnih slobodnih kraljevskih gradova bilo je još uvijek ekonomisanja na sredovječnu, čemu je naročito pogodio i sistem cehova. Ali je nadiralo »novo vrijeme« i sa sjevera habsburška pomenuta tendencija preobličenja države u tada modernu, i s juga s turskim pitanjem u vezi problem srpskih doseljenika, koji se nikako nijesu davali u kmetove hrvatske gospode. Silno povećane novčane javne potrebe međutim je valjalo podmirivati, a ovamo je tinjala silna želja ustrajati u socijalno-ekonomskom području posve pri starom. U tom procjepu s političkim takmacima, kao što su na hrvatskom terrainu bili krajiški (njemačko-austrijski) zapovjednici, hrvatski su velikaši i plemići ipak morali da se s novim vremenom razračunavaju iz godine u godinu i da se etapno akomodiraju.

Zato slijede saborske »limitacije« robe; dopuštao se sve slobodniji izvoz stoke a i zabranjivao poradi devalvacije mnogih stranih moneta, izrađivan je »katalog zemaljskih daća« zapravo u stvari jedna hrvatska carinska tarifa, pa — čisto revoluciono odozgo — i najviši se državni funkcionari promiseću 1626. u plaćene činovnike, dok je najveći novum bilo poresko opterećenje i posjeda zemaljskih činovnika. Najosjetljiviji organ povlaštenih t. j. njihov špag (džep) bio je dirnut, no dakako da to još ide stvarno na račun kmetova, koji će u očajanju pokušavati da bježe pod zakrilje — Turaka! Načelo se, i moderne težnje države od tada nijesu sustajale ni pred dotad neprikosnovenim privilegijama društva zvanog status & ordines. I čim se započela runiti starinska struktura, tempo je savladanja hitio. Zato nijesu čudnovate ni saborske autokritike kao 1628. u pitanju cesta i mostova, i u osudi sve to brojnijih gospoštijških malta, kad se ubrane maltarine nijesu upotrebljavale za reparacije. Pa stoga je onda razumljiva prijetnja globom za svaki ruševni most 12 forinti kazne.

I kada je već XXX godišnji rat bio u punom jeku a jedan tvrdi orah Habsburgovaca (kao što su bili Česi) smravljen, uzet je i hrvatski materijal

²⁰ Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana 1929. p. 63—64.

²¹ Zaključak hrvatskog sabora 1611. (24. II. — 24. VI.) glasi: »Confirmatur articulus de locis depositionum editus ita, ut quicumque extra loca depositionum mel et porcos maiales extra regnum educens repertus fuerit, privetur eisdem, per quoscunque privari poterit. Quodsi tamen aliquis regnicolarum cum extraneo aliquo mercatore convenerit ac in loco depositionis sese praesentaverint liceat praescripta res venales extra regnum educere ita tamen, ut post praesentationem in loco depositionis rerum venalium suae maiestatis tricesimam et tributum telonii dominis terrestribus; emptor solvere teneatur. (Šišić, Hrvatski saborski spisi V. Zagreb 1918. p. 56.)

u intenzivniju eksploataciju za vanjske ciljeve carevine. Krajina je dotad dala već odlične rezultate, presizanja u prava kraljevine s uspjehom su bila iskušavana, a turska pogibao držala ju je u procijepu. Od zlih ekonomskih posljedica takvog vegetiranja ništa nije bilo prirodnije nego se desperatno bacati i u vojničke pustolovine kanalom XXX godišnjeg rata.²² Mase hrvatskog ljudstva i plemića nagrnule su na tuđa bojišta da steknu prve slojeve potonjeg amalgama s etiketom caru vijernih Hrvata. Poremetnje su pripravljale terrain za potonja centralizatorna i germanizatorna nastojanja a glad je bila u to ime prva pomoćnica zatornomu djelu iz Beča i Štajerskog Graca. I bježeći kmetovi u Krajinu (fugitivi coloni qui in montibus et silvis novas colonias et residentias fecerint 1627.) bijaše memento socijalnoga zla. Domini regnicolae sada su u gladnim godinama počevši od 1629. dopuštali i uvoz žita i pažnju posvetili produkciji meda, nastojali regulirati cijene, 1630. bavili kmetским dugovima, no bolećivo zazirali od nobilitacije kmetova (1634. slučaj Jurja Mazarića i njegova gospodara Ladislava pl. Vragovića, koji ne pušta zemlju novom stališkom drugu, a dotad podaniku). Regionalni zulumi domaćih dinasta i krajiških časnika,²³ prebegi i predavci, nerješeno pitanje »Vlaha«, njihova kolonizacija, raspore s gradom Ptujem (1640.) poradi izvoza meda (zabrana transita) i represalije na uvoz štajerskoga vina, sve su to problemi ondašnjih sabora. Još pred kraj trodecenijskog carskog rata suša, nerodica i kuga, a iza rata razbojnici, koji su se regrutovali iz demobilizovanih hrvatskih pukovnija i očajnih gosposkijskih kmetova što ne smažu više snage da robotaju svojoj zemaljskoj gospodi, niti da trpe njihov sve to žešći bijes. Jedna od češćih seljačkih buna pada i na godine 1653.—1654. A bijes je dolazio i pomjeranjem poluga na kojima je počivao ostatak Hrvatske i poradi povisivanog standarda života. No pecuniae animae rerum — sve se manje, manje istiskivahu na površinu, dok će se »raison« (ragione di stato, taj arcanum imperii) leopoldinske države promišljeno uplesti u dotad nedirane odnose plemića i kmetova, ponajprije 1680. patentom o raboti.

Javna nesigurnost (od razbojnika i carevačke krajiške vojske) pa previranja u izdisaju staleških, teritorijalnih i gradskih snaga u korist činovničke države leopoldinskog razdoblja, naročito poslije novo započelih sukoba s Turcima, nove dakle ratne posljedice silno su i u Hrvatskoj započele smetati trgovini, i sad je to također ponovljena briga saborska. Među ostalim tako je morao sabor u Varaždinu (12. X. 1664.) pod predsjedanjem bana Nikole Zrinskoga zaključiti da se stranim trgovcima na

²² I. Kukuljević, Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu. (»Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« XII. U Zagrebu 1875. str. 1. etc. »Hrvati odbijajući hrabro Turke od svoja zemljišta, ostavljahu ujedno na tisuće svoju domovinu da se bore u dalekih zemljah na korist kuće habsburške, koja im u ono doba na sve moguće načine laskaše, potvrđivajući stara prava i obećavajući nova (p. 2.)« ... »Njeki izmisliše da su Hrvati imali i barjak sa slikom vuka, oko kojega stajaše nadpis: »Idem za plienom« (Heilmann, Das Kriegswesen der Kaiserlichen und Schweden zur Zeit des 30-jährigen Krieges. Leipzig 1850. 1—5) p. 3.

²³ N. pr. kada 1649. službenik grofa Petra Zrinskoga tjera 90 volova u Bakar zaustaviše ga oklopnici križevačkog obersta barona Gallera. Uzevši svoj čar šalje poslije volove u Štajersku u korist tamošnje zemaljske blagajne kao — plijeno. Uopće Štajerska dotično njena gospoda u sjeni nadvojvodskoj mnogo se gerirala kao tutor Hrvatske, ali oštećuje u isto vrijeme i hrvatske ekonomske interese n. pr. monopolom soli. S druge strane krajiškoj, carevačkoj vojsci nijesu isplaćivali plaće pa su vojnici i časnici tražili odmazdu u pljačkanju po Hrvatskoj, a tu su najviše stradavali seljaci i seoski župnici.

putovanjima po Hrvatskoj daje poradi javne nesigurnosti oružana pratnja. Pratnju su bili obvezani davati gradova Varaždin, Zagreb i Krapina.²⁴ Mnogo je vjerovatno da ova policijska mjera nije morala biti osobito prijatna ni jednim »varašcima«, jer im je uopće bilo naopako shvaćanje pravih ekonomskih interesa, a zatim, što im se, negdje i s pravom, činilo da im strani konkurenti zatiru pomoću više vlasti bolji prosperitet koji bi imali u patrijarhalnoj, izolovanoj autarkiji. No dolazili su agilni, vjerovatno germanizovani Kranjci i Štajerci, a i čisti Nijemci, te ih je valjalo štititi, da bi nesmetano mogli obaviti svoj trgovački posao. Neki su se i nastanjivali, i kao tuđi umetak u društvenoj sredini ne samo da su se materijalno ojačali, već su namah iskočili u prvim redovima. Nego međusobnih simpatija nije bilo,²⁵ i ako se »kroatiziranje« naseljenika vršilo razmjerno brzo, a množina se razabira i po nadimcima i po prezimenima.²⁶

²⁴ Quoniam tanta Praedonum undique grassantium inualuit insolentia, ut nec Mercatores externi in mercibus in hoc Regnum inducendis, et personis ipsorum, nec Nobiles, et Ecclesiasticae personae in Curijs suis tuti sint, et non solum in Vijs, sed in medijs Ciuitatibus praedas et tumultus ejusmodi Praedones exercere, cum magno Tricesimarum Regiarum, et Regni dispendio audeant; Eapropter domini Regnicolarum voto statutum est, ut tales siue ignobiles, siue Nobiles, personae, quicunque huiusmodi Praedonia, ac tumultus excercere deprehensi vel per Supremos Comites, et in quantum fieri poterit per Vice Comites, et liberas quoque Ciuitates, etiamsi ad domos Magnatum et Nobilium profugerunt, et per alios quoscunque etiam per Rusticam manum libere capiantur, et nobiles quidem in flagranti huiusmodi tumultu, ac praeda per Ciuitates deprehensi, per easdem Ciuitates ad uocatis Vice Comite, et Iudlium, vel ad minus uno Iudlium iudicentur, ad debita poena afficiantur. Alij vero Nobiles in similibus deprehensi, vel modo praemisso agniti, aut probati Dno Vice Bano ex Zagradiensi, et Crisiensi, ex Varasdiensi vero Comitatu supremo Comiti, vel Vice Comitibus eiusdem Comitatus assignentium, et per eodem Vice Banum etc. etc. ... Ignobiles ... sine omni dilatione puniantur ... Receptatores .. pari modo capi, et puniri possint ... Pro maiori securitate Mercatorum, suas merces in Regnum inducentium Tricesimarum Regni, et Regiarum promotione illud quoque decernit, ut Ciuitas Zagradiensis, Varasdiensis, et Oppidum Krapina Mercatoribus huiusmodi venientibus, ac redentibus Varasdiensis quidem Ciuitas usque ad Possessionem Zaurachia, Zagradiensis usque ad Fluuium Zutlam, Krapiensis Vero Oppidum usque ad possessionem Kolari, tempore Nundinarum suarum sufficientem Comitium cousque donec huiusmodi Praedonia, non cessauerint subucinistrare teneantur. Acta & Prothocola congregationis regni u Kr. Državnom arhivu u Zagrebu sub 1664. (p. 217.—218.)

²⁵ Jedna stara pjesmarica zove Kranjca »Kurva jalni« valjada poradi već tada legendarnog »hrvatskog junaštva«, a omjer hrabrosti: Dvajset Kranjcev, jedan Horvat! (Isp. Matasović, Iz galantnog stoljeća I. Zagreb 1921. str. 56.) Prema Štajercima nije stav bio bolji. I sam Pavao Ritter-Vitezović piše: »Ako se sada mirno pripuste Štajerci, oni će poslije, u doba mira, nagnati Hrvate nekad najvijernije i najhrabrije branitelje svoje, da postanu njihovi vazali«. U XVIII. stoljeću, međutim, kada je i jedne i druge poklopio činovnički habsburški režim zaboraviše se staro rivalstvo i dvije posestrime »provincije« ovjekovječiće se u simboličkom fresku jedne alegorije iz godine 1753. V. G. j. Szabó, O crkvenim zgradama i crkvenom uređaju. »Narodna Starina« VII. Zagreb 1928. str. 175. — 1651. rezonovao je Križanić, kako Kranjska pokrajina nije ilirska, već norička ili germanska. Ondje da se kod sudova, kod skupština, u školama i u svim javnim poslovima upotrebljava isključivo jezik njemački i ni jednog pisma ne ćeš naći, veli on, napisana jezikom slovenskim. Polovica im je riječi njemačka. Jezik imaju tako pomiješan sa idiotizmima njemačkoga. Čitave župe usred Kranjske govore čisto njemački, kao Kočevje i Bohinje. I plemstvo je u Kranjskoj skroz njemačko, govori o sebi, da su Nijemci i ne će da budu Ilirci. A što je seljaštvo sačuvalo neku podobu ilirskog jezika, zaključuje Križanić, ono je zapravo izgubilo svoj jezik te govori nekom mješavinom, koja nije ni njemačka; to dokazuju i knjige i iskustvo.

²⁶ Već 1494. m. o. ističe se na pr. kao neumoljivi pobirač »knežije« promećurni trgovac Marko Kranjec u Zagrebu (Tkalečić, Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae II. u Zagrebu, 1895. p. 494./495.) — Habledić se sjeća iz djetinjstva koliko je

S čistim Nijemcima u to doba to već nije bio slučaj, ili rjeđe, jer su ostajali ekskluzivan element, smatrajući Hrvatsku svoje vrste kolonijalnim dominijem, a sebe opet samo posrednikom za import stranih tekovina i izvoznikom hrvatskih sirovina i, razumije se, kapitala.

Upravo građa ove historijske studije dokumentuje takav jedan slučaj. U Kr. Državnom Arhivu u Zagrebu sačuvano je kao depositum zagrebačkog Kaptola sedam fascikula trgovačke korespondencije i ostavinskih spisa Hanns Leonharda Mülbachera († 1700.) koji je isprva bio na zagrebačkom Kaptolu upravitelj filijale, a poslije komisionar i samostalan trgovac, vjerovatno istom iza smrti svoga principala Blasius Schneditza iz Ljubljane. Još se, dakako, nije dalo eruirati, kad su se ovi »Schneditzi« smjestili na zagrebačkom Kaptolu, jesu li već bili svjedoci posljednjega grčko-kaptoleskog građanskog boja g. 1666., koji teško da je zapravo vođen poradi »pisanoga« (crvenog) mosta na Medveščaku, već je shvatljivije da on reprezentuje zakašnjeslu eksploziju ekonomskog suparništva.²⁷ No moguće, da je njihov ulaz i trajnija nastamba u vezi i sa »pacifikacijom« Hrvatske sedamdesetih godina XVII. stoljeća iza svladane zrinsko-frankapanske urote, kad je učestao jak priliv ne samo njemačke soldateske, nego kad je Hrvatska postala i uočljiviji objekt austrijskih merkantilnih planova i eksperimenata.

Mülbacher (Milpoher, zapravo: Milpaher) spadao je u onu vrstu tadašnjih trgovaca, koji se na selu i dandanas zovu t. »mješovitom robom«, dok su se u to vrijeme zvali »kramari«, imajući »štacun« i trgujući kramom, sitnom robom (kratkom), južnjačkim, morskim, primorskim i prekomorskim produktima, svijećama, papirom, šivaćim priborom, a bogme i samim tekstilijama. Ali M. je bio i »mijenjač« te se bavio i novčarskim transakcijama. To je bio štacunar, tergovecz, tersecz, riječju pravi kramar »partekom« t. j. označenom robom. Drugo su bili trgovci »torbari« (kramari), koji su zapravo bili pokućarci i uglavnom sajmišni trgovci-vağanti, dok je za M. neizvjesno, da li je hodio po sajmovima u svrhu prodaje, koliko će biti vjerovatnije da je na njima (i to najviše u inozemstvu) samo kupovao, a prodavao iz i u štacunu ili bolti (dućanu). Napokon su trgovci specijalisti u širem smislu riječi, kao što su bili žitari, solari, platnari, medari i drugi.²⁸

u Zagrebu bio kuriozan Juri mesar »narodom Kranjec«, jedan pravi div sa toliko jakim čelom: kad udari svojim čelom konja u glavu, konj je padao na zadnje noге... (Isp. Vladoje Dukati, Prilozi ka biografiji Jurja Habelića. »Građa za povijest hrvatske književnosti« knj. 7. U Zagrebu 1912. str. 96.—97.).

²⁷ Vitezovich, Kronika ... ed. apud Weitz p. 1744. p. 196: »Boj med Kapto-lomczi, y Varasczi Zagrebechkemi zarad moszta na potoku«.

²⁸ O sredovječnim dućanima u Zagrebu piše I. K. Tkalčić (Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, Zagreb 1903., IX. str. XIII.): »... Onodobni dućani ili štacuni bijahu maleni, kad se već medju znatne dućane ubraja onaj gradski dućan, koji je bio dug sedam lakata ili rifa, a širok četiri, te imao željezna vrata i jedan prozor. Dućan sa dva prozora bijaše velika riedkost. Od starih dućana dočuvali su se do danas samo gradski dućani pod Kamenimi vrati, to su malene presvodjene izbe (stacio murata) s vrati na luk, od kojih je jedno krilo i to desno sezalo do tla i tuda se ulazi dok je od drugoga ili lievoга krila polovina t. j. doljnji dio zazidana, pa na tom zidiću obično izlagahu na malo one vrste robe, koje se u dućanu prodavale. Štacuna ili dućana bilo je i drvenih (stacio lignea). Gradske dućane davala je gradska občina (na Griču!) u najam, a građanske njihovih vlastnici, ako ih nisu sami upotrebljavali. Dućane ne uzimahu u najam samo kramari i trgovci, već i obrtnici ... više od dvie forinte riedko se plaćalo na godinu za dućan«. Slične su prilike bile, dakako, i u

Još od srednjeg vijeka pa do u ove godine XVII. stoljeća privredničko-klasna struktura cehovskog života granala se u srednjoj Evropi na preko 200 zanimanja strogo međusobno diferenciranih. U grupu trgovaca vrstali su se osim »kramara« (mercatores, institores) još i mjenjači, sukarnari, staretinari, brodari, bačvari, furmani itd., ali i pokućarci koji su u njemačkim zemljama išli pod imenom: Schotten, Walchen, Schwaben, Salzburger, Savoyer i sl. a u našim stranama to su n. pr. »Kočeberi« (Kočeveri) iz Kočevja. Napokon trgovali su u velike i sami cehovski majstori svojim obrtničkim produktima izravno do mušterije (kupca).

Biće da su Schneditz i Milpacher isprva (tako još 1687.) bili »pod Gdina Mikulicha²⁹ hisami« štacun da im se, dakle, nije još nalazio u kaptolskoj zidanici, nego da je to bila manja bolta, pa da se tek kasnije zbog razgranatijega poslovanja preselio u veću prostoriju, kad je povrh toga iznajmio još i magazin. Bar 21. srpnja 1687. piše mu iz Kerestinca Juraj Galjuf takovu adresu. No onda iz polovine devedesetih godina postoji ugovor sa zagrebačkim kaptolom o najmu kuće u kojoj je M. imao sad svoju trgovinu.

Iz ugovora što ga je Milpacher 1. II. 1695. sklopio s Kaptolom razabira se pozicija kuće u kojoj je imao radnju: to je bila kanonička zidanica »in Area nostra Caputulari, ac in ipso foro dictae Ecclesiae nostrae, inter ipsum forum ab oriente, a meridie uiam in Uicum abbatialem vulgo Opatovina dictam tendentem, ab occidente Domum Civilem et fundum Kasniarianum, cum suo annuo Censu ad Praebendam Sanctae Dorotheae³⁰ spectantem, & tandem a Septentrione Domum & Aream Canonicaem Rndi. Domini Petri Ztabarkovich³¹ Archidiaconis Chasmenis Fratris & Concanonici nostri sitam & existentem...«

Po svemu sudeći najvjerojatnije da će to biti jednokatnica na Kaptolu označena br. 3.

Za tu kuću³² plaćao je Mülbacher svoj — kako sam bilježi — Laden

kaptolskoj varoši. Osim izraza štacun (ar) važe termini »svodi i skladi« (svodovi, skladišta) kako navodi Križanić za »bolte« i za stovarišta robe (parteke).

²⁹ Vitezovićeva Kronika (ed. 1744. p. 215.) bilježi sub 1688. »Po szmerti Martina Borkovicha S a n d o r M i k u l i c h, veliki Prepust zagrebachki, Biskup posztal je: a Prepustom velikem vuchinyen je Stefan Selischevich«. O Mikuliću notira dr. Lj. Ivančan u svojoj (rukopisnoj) historiji zagrebačkih kanonika: Alexander Ignatius baro Mikulich de Brokunovecz (* ca. 1650.) učio je u Zagrebu humaniora, zatim u Grazu tri godine filosofiju. Stupio je u zagrebačko sjemenište, zatim otišao u Bolognu na dalje nauke (pravo i bogoslovija). Još dok je učio u Bologni imenovan je zagrebačkim kanonikom 1671. Vrativši se u Zagreb obnašao je različne službe, ali je nemoguće ustanoviti, koja je kurija, koju je dao sagraditi kao kanonik. 1687. postaje naslovni biskup kninski. Konačno je postao zagrebačkim biskupom (1688. — 18. V. 1694.). Pokušao je postati i primasom hrvatskim. On je prekupio Valvasorovu biblioteku i zbirku (ca. 10.000 svezaka) sjedinivši je s prijašnjom metropolitanskom bibliotekom (sada depositum u Kr. Sveučilišnoj Knjižnici u Zagrebu). O njemu isp. i Farlati, Illyricum Sacrum t. V. i Tkalčić, Series episcoporum zagrabiensium. Zagrabiae 1893.

³⁰ Isp. Inventarium prebendae sanctae Dorotheae iz g. 1513. (Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, XI. Zagreb, 1905, str. 196.)

³¹ O Petru Stabarkoviću notira dr. Ivančan, da je rodnom iz Severina. 1671.-1677. u Rimu u kolegiju Germanico-Hungaricum. Župnik u Odri (Turopolje), maran za crkvu u Vukovini, pohvaljen 1679. od visitatora Mikulića. 1680. kanonik. † 1700. Kuriju njegovu moglo bi se ubicirati prema podacima ovoga ugovora.

³² O arhitekturi Zagreba toga razdoblja isp. u »Narodnoj Starini« IV. (1925. str. 25.) Gj. Szabó, Zagrebačke građevine XVII. stoljeća.

Kaptolski trg (snimka s katedrale) u Zagrebu. Na uglu trga pri ulazu u Opatovinu kuća br. 3 (vjerojatno negdašnja nastamba »kneza Lenarda« Milpachera).

Zins, godišnju najamninu (ordinarium censum ab officina nostra — kaže kaptol), koju su računali kao kučarinu (martinšćinu) od blagdana sv. Martina i mučenika (11. XI.) svotu od 32 ugarska forinta (ili 40 rajnskih). Plaćao ju je kaptolskom kanoniku lektoru, obično na proljeće, u ožujku ili u travnju, no gdjekad još i u veljači, i tako sve do svoje smrti 1700. U posljednje svoje tri godine, u doba krize, M. je za godine 1697. i 1698. bio u zaostatku, te je dugovinu naplatio istom 6. kolovoza 1699. Za 1699. naplaćeno mu je 9. VIII. 32 fl. (forinta, florina). Biće da je ta kuća restaurirana građevina možda istom iza velikoga požara 1645., jer požar 1674. ovu stranu Kaptola nije tangirao. U napomenutom ugovoru M. je dobio i uživanje *ex parte interiori Caseae dictae Domus, (quam exterioribus fenestris, & pictulo supra fenestram ad forum aspicientem . . .)*. Jedamput zauvijek je trebao dati 90 fl.: a ako bi učinio korisne popravke, obračunaće mu se. Do 1695. plaćao je M. još jednu najamninu kaptolu, kada je valjada držao skladište svoje robe u tzv. *Armenhaus-u* (t. j. *Domum dibilium (pauperum) Sacerdotum*³³) a kojoj je bio *Praefectus siue Curator* kaptolski kustos kanonik Joannes Znika. Godišnja je svota iznosila 15 Rh. (rajnskih forinti). Formulari namira bile su u četvrtini arka, a M. (ili već i sam Kaptol) na starinsku ih je savijao u $\frac{1}{6}$ i na $\frac{1}{4}$ formata, kao što su i sva pisma bila prekićeno, savijeno čuvana.

³³ . . . Fundata ad Ecclesiam B(eatae) V(irginis) in eadem Area capitulari.